Praktisk examination och examination av praktik

Möjligheter och begränsningar

av Emma Björnehed och Mikael Weissmann

Résumé

The ability to lead armed combat is central to an officer. It is clear that the military profession is about more than possessing theoretical knowledge. Thus, in order to achieve an educational program that includes the skills and abilities of the military profession there is a need to look beyond traditional written examination and apply practical examination in various forms. In this article we argue that while all practice can and should be examined through practical examination, not everything that is practically examined has to be practice. More specifically, this article will focus on the possibilities and limitations with practical examination. Focus will be on the education of officers within the context of war studies. The article approaches the issue on the basis of the legal framework for higher education in Sweden, research on teaching and learning in higher education and practice at the Swedish Defence University. The overall purpose is to understand practical examination with regard to what is allowed, how it is done with judicial security, and how it can be done in practice. The article also discusses what should be practically examined and how this should be done.

FÖRMÅGAN ATT KUNNA leda väpnad strid är absolut central för en officer. Kärnan i officersprofessionen kan sägas vara ”att kunna utöva den legala rätten att bruka våld till landets försvar genom att ha förmåga att leda väpnad strid.”[1] Som Försvarsmakten själv uttrycker det i sin rekrytering av framtidens officerare ”[a]tt leda på olika nivåer, att ta ansvar och fatta beslut – ibland livsviktiga, är centrala delar i en officers vardag. Både vid insatser i Sverige och i utlandet. Och det är det du utbildas till att klara av.”[2] Det är därmed klart att den militära professionen och officersyrket handlar om mer än att inneha teoretisk kunskap.

Att vara officer innebär med andra ord att man måste ha vissa praktiska färdigheter och förmågor. Detta stämmer också överens med officersprogrammets examensordning, där betydelsen av att t ex kunna ”visa förmåga att med en helhetssyn planera, leda och med adekvata metoder genomföra uppgifter inom givna ramar, ... att utbilda, informera och stödja olika grupper ... [samt att] visa förmåga till lagarbete och samverkan med grupper med olika sammansättningar”.[3]

För att kunna åstadkomma en utbildning som inkluderar ovanstående stipulerade förutsättningar och krav finns ett behov av att se bortom traditionell skriftlig examination och tillämpa praktisk examination i olika former. Vi argumenterar här att *all praktik kan och bör examineras genom praktisk examination* men *allt som examineras praktiskt behöver inte vara praktik*. I denna artikel kommer vi att fokusera främst på ämnet krigsvetenskap

som är basen i dagens officersutbildning, även om principerna torde vara allmängiltiga. Det kan tyckas att examinationsformer är en oväsentlig pusselbit till att nå militär professionell expertis, dock, utifrån ett utbildningsperspektiv är examinationsformen ett centralt verktyg.

Frågan om praktisk examination och hur man kan och bör examinera praktik är någonting som under en längre tid har varit uppe för diskussion kring hur vi utbildar våra officerare på Försvarshögskolan (FHS). Denna artikel syftar till att diskutera möjligheter och begränsningar med praktisk examination. Fokus kommer att vara på utbildningen av officerare inom det ämne författarna verkar – krigsvetenskap. Artikeln tar sig an frågan med utgångspunkt i gällande rättsläge, högskolepedagogisk forskning- och praktik. Det övergripande syftet är att förstå vad man faktiskt får göra, hur det sker rättssäkert och hur det kan göras i praktiken. Artikeln diskuterar även vad som bör examineras praktiskt och hur detta då ska göras.

Praktisk examination och examination av praktik

Praktisk examination definieras här som annan examination än traditionell skriftlig examination så som PM, uppsatser, inlämningsuppgifter och hem- och salstentamen. Denna definition utesluter dock inte att det som examineras innehåller text i annan form än traditionell akademisk sakprosa. t ex kan ordermallar, kartor med anteckningar, slutresultat från krigsspel, etcetera vara del i den praktiska examinationen.

Man bör här skilja på två överlappande begrepp, *praktisk examination* och *examination av praktik* (praktiska färdigheter och förmågor). Praktisk examination är en examinationsform som ”syftar till att examinera studenternas förmåga att utföra en specifik uppgift där de använder sig av sin ämneskunskap för att lösa ett specifikt praktiskt problem eller utföra en specifik uppgift”.[4] Det är en definition som omfattar både praktisk examination och examination av praktik. Det som skiljer begreppen åt har därmed inte att göra med skillnad i sak utan omfång. All praktik, d v s praktiska färdigheter och förmågor, kan och bör examineras genom praktisk examination men allt som examineras praktiskt behöver inte vara praktik. Med detta menar vi att praktisk examination kan användas för att examinera andra lärandemål än praktiskt orienterade färdigheter och förmåga. När det gäller praktiska färdigheter och förmåga får praktisk examination anses vara en nödvändighet medan i andra fall ses som en möjlighet.

Det är här viktigt att skilja på vilka lärandemål som kan examineras praktiskt och vilka förmågor och kunskaper som ska vara lärandemål. Den här artikeln behandlar endast det förstnämnda och berör inte det sistnämnda även om detta givetvis är en central och viktig fråga för enskilda kursers utformning och upplägg samt utbildningars fokus och progression.

Slutligen ska betonas att praktisk examination inte utgör en enklare form av examination än traditionell skriftlig examination. All form utav examination handlar om att säkerställa att kunskapskraven för kursens lärandemål har uppfyllts.

Vad gäller för (praktisk) examination?

Universitetskanslerämbetet (UKÄ) gör i sin rapport *Rättssäker examination* klart att lärosätena själva bestämmer ”vilka examinationsformer som ska användas för utbildningarna” och att detta innebär både ”att examinationsformerna kan variera mycket

mellan olika typer av utbildningar" och att examinationsformerna även kan "variera mellan likartade utbildningar vid olika lärosäten".[5] Det är alltså Försvarshögskolan och ingen annan som bestämmer hur skolan examinerar. Även om lärosätet självt får välja hur de olika kurserna examineras så framgår klart att "formerna för examinationen måste anges i kursplanen".[6] Likaså krävs det att när ett lärosäte sedan väljer att ändra examinationsformerna på en kurs så ska det ta ställning till huruvida det behövs övergångsbestämmelser samt hur lång en eventuell övergångsperiod ska vara.[7] När detta sedan sätts i relation till reglerna i högskoleförordningen så förstås examination som "... att en examinator bestämmer ett betyg utifrån den eller de former för bedömning av studenternas prestationer som anges i kursplanen".[8]

UKÄ självt listar fjorton examinationsformer som i en tidigare rapport visat sig vara vanligast vid svenska universitet och högskolor.[9] Denna listning ska dock läsas med viss försiktighet då undersökningen, vilken är den senaste gjord av UKÄ eller dess föregångare högskoleverket, är från 1997. Med tanke på den högskolepedagogiska utveckling som skett sedan dess så kan det tänkas att nya former av examination har tillkommit och även att den inbördes ordningen kan ha förändrats. UKÄ nämner självt som exempel "löpande examination" samt "examination vid scenariobaserade övningar".[10]

Här kan konstateras att UKÄ inte säger sig ha några invändningar mot någon av de "nya former" av examination. Detta är även former som ligger i linje med det som kan tänkas passa vid praktisk examination på FHS. UKÄ:s lista innehåller i mycket begränsad omfattning olika former av praktiskt examination vilket inte är förvånande då UKÄ:s undersökning gjordes för mer än två decennier sedan och utveckling inom pedagogik där det konstruktivistiska synsättet blivit inflytelserikt och eleven och studentens egna lärande står i centrum har lett fram till ett fokus på nya former av examination som t ex formativ examination och undervisningsformer som exempelvis problem-baserad inlärning samt en ökad vikt på relationen mellan lärandemål, undervisningsform och examinationsform, s k constructive alignment.[11] Stora strukturella förändringar har också skett sedan UKÄ:s rapport, mest nämnvärd är Bolognaprocessen vilken bl a ledde till stora förändring i universitet och högskolors examensstrukturer och kursupplägg vad gäller t ex utformning av betygskriterier.[12]

Praktisk examination i praktiken

Det är noteringsvärt att inte minst elituniversitet, särskilt i USA, har lett denna utveckling. Olika innovativa examinationsformer är vanligt på olika ekonomiutbildningar, inklusive MBA-program, för att ge ett exempel. Innovativa examinationsformer hittas även i utbildningar i förhandling och medling där inte minst Program on Negotiation (PON), ett konsortium baserat vid Harvard Law School, varit framträdande.[13] De senaste årtiondena har det även skett en ökning när det gäller användandet av fallstudier (case-studies) samt i viss mån simulationer inom samhällsvetenskapliga ämnen. Här har business studies varit föregångare, men succesivt har dessa spridit sig även till andra ämnen inom samhällsvetenskapen.

Det är inte utan anledning som en av de första och drivande aktörerna här har varit ekonomiskolor då dessa generellt har relativt bra resurser (inte minst i länder med skolavgifter). Det är talande att det är Harvard Business School som har varit en av de mest drivande aktörerna i att utveckla använda

case studies[14] – tuition för deras MBA är satt till drygt 600 000 kr nio månaders läsår (USD 73 440, för 2020).[15] Även vid PON kostar det att delta; där kan du för knappa 30 000 deltar i en tredagarskurs i förhandling och ledarskap under hösten 2018 (USD 3 497) eller för den delen i deras tredagars Harvard Negotiation Master Class under våren med max 60 deltagare för dryga 40 000 (USD 4 995).[16] I det senare fallet ligger alltså budgeten på omkring 2,5 miljoner kronor över de tre dagarna, vilket förstås ger vissa möjligheter att anpassa utbildningen i den riktning man önskar.

Detta indikerar att det är en fråga om resurser snarare än att dessa former av undervisning och examination skulle vara sämre än de mer traditionella. Det tycks handla om en fråga om resurser – om du har råd går du bortom de traditionella formerna. Detta är även i linje med författarnas erfarenheter, där vi båda använt olika former av case studies, simulationer och spel för att både undervisa och examinera våra studenter på bl a Uppsala och Stockholms universitet. Mycket av det material vi ej utvecklat själva har vi hämtat från PON och Harvard Business School. Det som har satt begränsningen är avsaknad av resurser, inte vilja eller tilltro till formernas kvalitet. Det är inte orimligt att anta att en generisk universitetslärare skulle vara mindre ”traditionell” i sitt val av examination om hen hade en budget på dryga 600 000 kr per student snarare än de ca 30 000 som var den genomsnittliga ersättningen per helårsstudent inom företagsekonomi 2015.[17]

I fallet Försvarshögskolan så finns det skäl att ta behovet av praktisk examination i beaktande inte bara för vi får, utan med tanke på de mål som sätts upp i den lokala examensordningen. För kandidatexamen under färdighet och förmåga att ”visa sådan färdighet som fordras för att självständigt arbeta inom det område som utbildningen avser”.[18] Med reservation för att området studenten ska självständigt arbeta inom inte klart definieras så torde det i alla fall i många fall vara lämpligt att i någon form använda praktisk examination i examinationen av krigsvetarkandidater. I fallet officersexamen är behovet uppenbart då det i examensordningen tillförs ett flertal färdigheter och förmågor där praktisk examination i alla fall till del skulle kunna vara behjälplig, som att ”visa förmåga att med en helhetssyn planera, leda och med adekvata metoder genomföra uppgifter inom givna ramar” och att ”visa förmåga att utbilda, informera och stödja olika grupper” samt att ”visa förmåga till lagarbete och samverkan med grupper med olika sammansättningar”.[19]

Rättssäker praktisk examination

En viktig aspekt för praktisk examination är rättsäkerhetsdimensionen. Rättssäkerheten är en essentiell och viktig del av examinationen men den har ingen särställning inom just praktisk examination då rättssäkerhetsaspekten är central för alla former av examination och genomgående ställs höga krav på lärosätena. I UKÄ:s rapport *Rättssäker examination* fastställs att ”begreppet rättssäkerhet bör förstås [som] ”förutsebarhet i rättsliga angelägenheter””, d v s att det ska finnas ”klara regler som är publicerade” och att dessa ”tillämpas lojalt och korrekt”.[20]

Är det då svårare att upprätthålla rättssäkerheten vid praktisk examination än andra former av examination? Denna fråga diskuteras bäst utifrån vissa aspekter av praktisk examination som skulle kunna försvåra för säkerställande av rättssäkerheten med fokus på att finna lösningsförslag för dessa problem. Mer specifikt delas här rättssäkerhetsaspekter för centrala moment upp i tre kronologiska delar: innan, under och efter examinationen.

Betygskriterier är en väsentlig aspekt av rättssäkerheten vid examinationen och presenteras redan innan examinationen och kursstart i kursbeskrivningen.[21] I diskussioner om rättssäkerhet kopplat till betygskriterierna är det främst tydligheten i kriterierna som avses (UKÄ 2017:28). Att skriva tydliga betygskriterier som kan användas för att visa hur väl studenten nått kursens lärandemål (UKÄ 2017 s 28) är en nödvändig utmaning för alla kurser oavsett examinationsform. Att skriva betygskriterier för lärandemål som ska examineras med en form av praktisk examination är inte per automatik svårare än att skriva betygskriterier för andra examinationsformer. Detta sagt, så finns det en längre och mer omfattande tradition att skriva betygskriterier för traditionella skriftliga examinationsformer vilket kan förenkla arbetet då du kan ”återanvända” redan accepterade skrivningar (även om de kanske inte alltid är så bra är de med hävd använda och har en allmän kollegial acceptans).

En aspekt av betygskriterier som kan vara generellt problematiska är att de ska visa tydlig skillnad på grad av prestation. Graderingsproblematiken har ibland använts som argument i FHS' diskussion om praktisk examination för varför det inte skulle kunna vara en lämplig examinationsform för vissa moment. Hur avgör man om kadetten avfyrade torpeden genom knapptryckning på ett godkänt eller väl godkänt sätt? Intressant att notera är att samma argument används för att inte inkludera momentet som ett lärandemål överhuvudtaget. Slutresultatet är dock detsamma: praktisk examination används inte för lärandemål där det skulle kunna vara lämpligt.

Två saker är viktiga i det här sammanhanget. Det första är att UKÄ fastställer att olika lärosäten kan nyttja olika betygssystem och därmed finns det ingen huvudregel om hur många betygsgrader som måste finnas.[22] Det andra är att de exempel som ges på praktiska färdigheter och förmågor oftast är enkla i bemärkelsen binära – antingen trycker studenten på knappen eller inte; gör patron ur eller inte, o s v. I dessa binära fall finns ingen graderingsproblematik då ett U eller G är tillräckligt för att bedöma om studenten nått lärandemålet. Det ska här noteras att inom traditionella skriftliga examinationsformer som t ex inlämningsuppgifter till seminarier, tillämpas ofta en två-gradig skala, där kravet är att studenten ska ha genomfört och klarat uppgiften men insatsen inte graderas.

Samma logik finns då i de praktiska momenten: vissa färdigheter anses centrala för studenten att ha, men det är inte väsentlig hur väl genomförandet är. Detta sagt så kan dessa binära färdigheter och förmågor göras till förmån för ett graderat betygssystem om man vidgar synen på vad förmågan som examineras ska innefatta. Om det i att avfyra torped mot ytmål eller undervattensmål även läggs till att det ska göras en bedömning om när och/eller under vilka omständigheter avfyrning ska ske (taktisk aspekt) eller om man under givna omständigheter får avfyra (folkrättslig aspekt) då kan man tydligare se att momentet skulle lämpa sig för bedömning i enlighet med ett graderat betygssystem såsom U/G/VG. En sådan teoretisk koppling bidrar också till att säkerställa att nivån på examinationen och lärandet är på en nivå lämplig för universitet eller högskola.

Under examination uppkommer ett problem med tid i det att en praktisk examination ofta sker ”live”. Även om det förstås finns tid för reflektion efter själva examinationstillfället för att göra en korrekt bedömning så finns inte samma uppenbara dokumentation som vid en skriftlig inlämning där uppsatsen eller

kan läsas upprepade gånger. Avsaknaden av ett material från examinationstillfället som det går att återkomma till för bedömning är inte ett nytt problem för praktisk examination eller något specifikt för just officersprogrammet, utan någonting som återfinns vid t ex muntliga examinationer i språk.

Att ta noggranna anteckningar under examinationstillfället kan ge skriftligt underlag för bedömning i efterhand men viktig information från examinationstillfället riskerar att gå förlorad då en del av examinators fokus riktas mot att ta anteckningar och inte mot studenten. Det finns även en subjektiv aspekt i att anteckningarna tas av examinator. En bättre lösning ur bedömningssynpunkt skulle vara att spela in (audio och/eller video) alternativt genom att använda två eller flera personer vid bedömandet.

Praktisk examination ses även ofta som en resurskrävande examinationsform där många moment ska examineras individuellt. Detta är en sanning med modifikation, då examinationen sker individuellt men alla moment inte behöver göras av varje enskild individ. Ingen annan examinationsform har som regel att alla ska examineras på allt. En sals-tentamen inkluderar inte frågor på allt i läroböckerna, ett PM täcker inte in all litteratur, och en sjuksköterska på sin kliniska slutexamination genomför kanske en PVK (perifer venkateter) medan en annan hanterar septisk chock. Eller för att jämföra med att ta körkort – alla måste inte både starta i uppförsbacke och fickparkera under uppkörningen. Men den som har körkort förutsätts kunna både och. Viktigt att komma ihåg i den här diskussionen är att det som talas om här är själva examinationen. Här görs alltid en selektion om vad som ska prövas eller testas. Detta säger ingenting om själva undervisningen på utbildningen där det förutsätts att alla relevanta moment har gåtts igenom och att alla studenter fått möjlighet att delta i dessa.

Även om praktisk examination visar sig bli mer resurskrävande än t ex en hemtentamen trots urval av vilka förmågor och färdigheter som ska ingå i examinationen så är lösningen att byta examinationsform till en mindre resurskrävande form som t ex individuell skrivuppgift eller uppsats inte nödvändigtvis ett bra alternativ. Det skulle kanske vara mer rättssäkert från ett bedömningsperspektiv, men det är ytterst tvivelaktigt om t ex en 4000-ords uppsats är den lämpligaste examinationsformen för att bedöma lärandemål som rör praktiska färdigheter. Detta oavsett om man har stora eller små resurser att allokera.

Problem för rättssäkerheten vad gäller omprövning av betyg vid praktisk examination är en problemaspekt kopplad till efter det att examination ägt rum. Detta problem är endast aktuellt om dokumentation av examinationen inte finns att tillgå. Precis som inspelning kan lösa möjliga problemet med bedömning i relation till examinationen blir den också en tillgång vid eventuell omprövning av betyg. Utöver rättssäkerhetsdimensioner kan inspelningar också tjäna ett pedagogiskt syfte och användas för spegling och reflektion av studenten själv.[23] Vad gäller praktisk examination bör också noteras att vad gäller de riktlinjer om minst två veckor efter det att tentamensresultatet meddelas och där två månader från meddelande av resultat till omprov ansågs som alltför lång tid, som UKÄ anger, så avser dessa salstentamen eller liknande traditionella examinationsformer. Tidsgränserna för omprov är därmed kanske inte tillämpbara på andra, mer speciella examinationsformer eller på examination av praktikmoment.[24] Tidsgränserna och riktlinjerna för omprov vad gäller praktisk examination kan därför variera beroende på exakt hur examinationen ser ut och ekono-

miska kostnader och praktiska svårigheter som omprov skulle medföra. UKÄ slår fast att om man frångår tidsgränserna så ska det tydliggöras för studenterna vilka förutsättningar som gäller för omprov.[25]

Vad bör examineras praktiskt och hur görs det

I vissa ämnen är praktiskt examination avgörande för att de färdigheter som en student bör ha efter avslutad kurs förvärvas inom utbildningen. Exempel på sådana ämnen och yrken är läkare, sjuksköterska, arkeolog eller arkitekt. Det är svårt att tänka sig en bra läkarutbildning som inte säkerställt att den blivande läkaren kan undersöka en patient eller att en sjuksköterska kan sätta dropp. På samma sätt måste arkeologen få upp och hantera föremål vid en utgrävning och en arkitekt måste kunna producera ritningar som fyller kraven från allt från hållfasthet, funktionalitet samt estetik. Praktisk examination är central för dessa ämnen och utan den här typen av examination kan inte utbildningen utföras i enlighet med målen i examensordningen (Bilaga 2 i Högskoleförordningen).

En officer är också en profession och yrkesutbildning där praktiska färdigheter är nära sammankopplade med yrkesutövandet och där förmågan att kunna arbete inom yrket specifikt anges i examensordningen för officersutbildningen (se ovan). Likt övriga professions- och yrkesutbildningar finns otaliga praktiska färdigheter som är relevanta för officersyrket bl a att kunna ansvara för personal och materiel i militära operationer, leda trupp, hantera vapen, göra taktikbedömningar som centrala yrkesfärdigheter. Om man ser till yrkesutbildningars krav i allmänhet och officersutbildningen i synnerhet, så kan det konstateras att praktisk examination får anses lämpligt som en möjlig form av examination på Försvarshögskolan.

Examinationsformer

Vad finns det då för examinationsformer att välja på? Vi har här valt att utgå ifrån de former som listas i Elmgren och Henrikssons *Universitetspedagogik* då den till skillnad från UKÄ:s listning av examinationsformer är en både nyligen uppdaterad och förhållandevis komplett lista.[26] Elmgren och Henriksson är också att föredra då de presenterar examinationsformer med utgångspunkt i den högskolepedagogiska forskningen. Elmgren och Henrikssons har identifierat 21 examinationsformer uppdelade i fyra typer av tentamina. Dessa återfinns tillsammans med författarnas klassifikation av traditionell skriftlig examination och praktisk examination i tabell ett nedan. Därefter diskuteras de för praktisk examination på FHS mest relevanta examinationsformerna från Elmgren och Henriksson samt de för FHS vanliga formerna applikatoriska exempel (Applex), krigsspel, fältövning, stabstjänstövning och taktiska uppgifter.

I sin kategori ”praktisk tentamina” nämner Elmgren och Henriksson fem kategorier: examinerande laborationer; klinisk undersökning; fältexamination; trestegstentamen samt; examination med successivt mer information.[27] I en FHS-kontext är det främst tre av dessa som är relevanta som examinationsmoment både på grund- och avancerad nivå: klinisk undersökning, fältexamination samt examination med successivt mer information. För att se närmare på hur dessa typer av praktisk examination skulle kunna användas och se ut på FHS så analyserar vi helt kort vad dessa olika former syftar till att examinera oavsett profession, för att därefter identifiera områden under officersutbildningen som kan vara lämpliga att examinera med den formen av examination och några konkreta exempel på hur det skulle kunna se ut.

Författarnas klassifikation	Typer av tentamina (Elmgren & Henriksson 2016)	Examinationsformer (Elmgren & Henriksson 2016)	Exempel från FHS
Traditionell skriftlig examination	Skriftlig tentamina	Salstentamen	
		Öppen-bok-tentamen	
		Modified Essay Question	
		Flervalsfrågor	
		Hemtentamen	
		Skriftliga inlämningsuppgifter	
		Projektarbete	
		Portfolio	
Praktisk examinatin	Muntlig tentamina	Seminarium eller gruppdiskussion	
		Redovisning inför ”äkta” målgrupp	
	Praktisk tentamina	Examinerade laborationer	
		Klinisk undersökning	
		Fältexamination	
		Trestegstentamen	
		Examination med successivt mer information	
	Andra former av tentamina	Quiz	Applikatoriska exempel Krigsspel Fältövning Stabstjänstövning Taktiska problem
		Poster	
		Rollspel	
		Digital tentamina	
		Studentkonstruerade tentamina	
		Autentiska exminationer	

Tabell 1: Tabell över relationen mellan skriftlig och praktisk examination.

Klinisk undersökning

Klinisk undersökning för tankarna till de medicinska områdena och yrkena och det är också inom dessa utbildningar som det här är en vanlig examinationsform.[28] Ett exempel på examinationsmoment från det medicinska området skulle kunna vara att en blivande veterinär ska kunna sätta en kateter på en hund,[29] eller att en sjuksköterska ska kunna hantera en patient från och till sängliggande på ett ergonomiskt sätt och så att patientens integritet respekteras.

Dessa är specifika exempel från specifika yrken och kan tyckas svårapplicerade utanför det medicinska området. Men gemensamt för examinationsformen klinisk undersökning är att den syftar till att testa och säkerställa vissa för yrket identifierade viktiga färdigheter. Viktiga i det här sammanhanget är att färdigheterna inte nödvändigtvis behöver likställas med komplexa eller svåra uppgifter utan att de är nödvändiga och centrala för yrkesutövandet. Exempel på nödvändiga och centrala färdigheter för officersyrket

kan vara vapenvård eller kunna läsa karta eller sjökort.

Fältexamination

Ytterligare ett exempel på praktisk examination är fältexamination. Denna typ av examination är traditionellt vanlig inom botanik och arkeologi, där båda kräver att studenten i sitt framtida yrke kan identifiera och beskriva växter eller arkeologiska fynd.[30] Syftet med den här formen av praktisk examination är att examinera färdigheter som bedömts nödvändiga att testas i fält. Vad gäller fältexamination så kan vissa parallelle dras och potentiella användningsområden inom officersutbildningen skulle kunna finnas i de färdigheter och kunskaper som en officer ska ha som bör, och med fördel kan, testas i fält. Terrängbedömning och taktikbedömning är två exempel på detta. Terrängbedömning måste ske i terrängen för att examinationen ska vara både trovärdig och fruktbar.

Examination med successivt mer information

Den tredje formen av praktisk examination som vi tar upp här är examination med successivt mer information. Elmgren och Henriksson ger ett exempel från medicinområdet där läkarstudent gör en undersökning, beställer prov utifrån information från patienten, gör en utvärdering av inkomna provsvar och därefter ställer diagnos eller beslutar om vidare provtagning.[31] Syftet men den här formen kan ses vara att examinera färdigheter i yrkesrelaterade processer och förmågan att omvärdera beslut baserat på ny information. Inom officersutbildningen finns många exempel där en examination skulle kunna konstrueras utifrån ett upplägg med successivt mer information, där informationen som beställs är underrättelserapporter om fiendens truppförflyttning och där försvaret eller anfallet omplaneras i enlighet med den nya informationen. Värt att nämna i det här sammanhanget är att för officersyrket så är också förmågan att ta beslut och agera i situationer av osäkerhet och förmågan att snabbt göra justeringar av en tidigare fastställd plan centrala. Examination med successivt mer information (eller bristen på information) skulle här kunna vara behjälplig för att testa just de färdigheterna.

Två andra former av tentamina som också nämns i Elmgren och Henriksson är rollspel och autentiska examinationer.[32] Rollspel och autentiska examinationer är båda examinationsformer som söker efterlikna situationer som kan förekomma i yrkeslivet. Beskrivningen av dessa i Elmgren och Henriksson gör ingen direkt ansats att skilja dem åt men man kan säga att det som skiljer är graden av autenticitet. Rollspel av t ex terapisituation kan göras med student och lärare eller student och student medan autentisk examination utförs mellan student och faktiskt patient. Båda dessa former kan ses som praktiska examinationsformer och som med fördel kan användas på FHS inom ramen för officersutbildningen. Stabstjänstövningar såsom Viking samt fältövningar och Applex skulle kunna ses som officersutbildningens varianter av autentiska examinationer och rollspel, ofta med inslag av fältexamination, examination med successivt mer information, seminarium och gruppdiskussioner samt redovisning inför äkta målgrupp.[33]

Applex och fältövningar har annars inga direkta motsvarigheter i de kategorierna för examination som nämns av Elmgren och Henriksson utan blir en blandning av – men går även bortom – autentisk examination och rollspel. Krigsspel är komplext och kan både vara smalt och väldigt brett beroende på syfte och upplägg (jmf Baudin, not 33). Inom utbildningen för marinoffice-

rare används simulatorer i stor utsträckning för att t ex öva ubåtsjakt eller robotskjutning från fartygsplattform. Dessa kan med fördel användas i praktisk examination då alla marina plattformar finns tillgängliga och kan användas i en simulation som en form av krigsspel. En sådan simulation kan också med enkelhet integreras men teoretiska och analytiska komponenter där man helt enkelt ”fryser” spelet eller simulationen vid kritiska vägskäl eller efter t ex ordergivning för att individuellt analysera situationen och konsekvenser utifrån ett visst taktikteoretiskt perspektiv, för att sedan ”starta” simulationen igen.

Såväl examinationsformer som autentisk examination, examination med successivt mer information som andra former kan tänkas vara lämpliga beroende på spelets upplägg och vilka lärandemål som det är som ska examineras. Taktiska uppgifter är utifrån ovan främst en blandning av examination med succesivt mer information och seminarium och gruppdiskussion, även om det här kan skilja beroende på upplägg (om taktiska uppgifter se not 33).

Redovisning inför ”äkta” målgrupp är även det en användbar form. Att låta studerande föredra sina lösningar inför Försvarsmaktens representanter är även någonting som regelbundet sker på bl a den högra stabsutbildningen. Det skulle även gå att använda detta som en del i examinationsbedömningen där den ”äkta” målgruppen tillsammans med FHS-examinatorn fungerar som rättande lärare– vem kan säga att t ex insats- marin- eller arméchefens syn när det gäller en taktisk bedömning är irrelevanta.

Vidare kan även formen poster användas, där studenterna ”får sammanfatta och presentera sina kunskaper på ett begripligt och lättillgängligt sätt i form av en affisch” där stora likheter finns med hur vi på FHS använder presentationer utifrån kartunderlag och white boards på ett liknande sätt.

Vidare ska något sägas om det ofta använda aktiv närvaro, även om detta inte tas upp som en examinationsform i Elmgren och Henriksson, som är vanlig på olika lärosäten inklusive FHS.[34] Vi menar här att denna något diffusa form av examination snarare handlar om att säkerställa att studenter inte bara fysiskt dyker upp under lektionen snarare än att det är en examination av prestation. Man bör tänka på det som en möjlighet att ha ett alternativ till automatisk godkänd än ett sätt att bedöma prestation. Aktiv närvaro kan förvisso utvecklas till en bedömning av prestation, t ex genom i förhand uppsatta klara kriterier, med då är det kanske lämpligare att kalla det någonting annat.

Case studies är också någonting som bör nämnas då detta är någonting som används i stor omfattning på olika lärosäten. Detta ses här som mer av en undervisningsmetod än examinationsform. Case studies kan examineras med ovanstående identifierade examinationsformer beroende på upplägg och lärandemål. En case study kan alltså vara den uppgift som examineras, men är i sig inte generellt att anse som en examinationsform.

Slutsats

Vad det gäller examination, traditionell skriftlig såväl som praktisk så är Universitetskanslersämbetet och Högskoleförordningen tydlig i det att det är lärosätena som bestämmer examinationsformerna. Det finns alltså ingen formell extern begränsning för vilka examinationsformer man kan använda sig av. Om man ser till den lista av vanliga examinationsformer som listas i UKÄ:s *Rättssäker examination* så skulle den kunna utgöra en praktisk begränsning men den listan fångar inte in den pedagogiska utveckling inom högre utbildning som kom i

och med den utveckling av pedagogikteori samt de strukturella förändringar som följde Bolognaprocessen och som båda kom i slutet av nittiotalet. Som pedagogiklitteraturen visar så finns flertalet olika former av examination tillgängliga för kursansvariga och examinatorer att använda sig av. Däremot finns en konkret skillnad i hur tids- och resurskrävande olika examinationsformer är och detta kan vara en konkret materiell begränsning vad gäller val av examinationsformer beroende på lärosätets ekonomiska förutsättningar och personaltillgångar.

Vår poäng här är att huruvida man använder sig av praktisk examination är inte styrt av externa regler och bara i viss mån av tillgängliga resurser. Det som ska avgöra vilken examinationsform som används ska vara ett pedagogiskt val. I likhet med val av vetenskaplig metod för en studie som ska utgå från metodens lämplighet och fruktbarhet i att besvara forskningsfrågan så ska val av examinationsform utgå från dess lämplighet att examinera lärandemålen. Lärandemålen är således centrala och styrande för examinationsformen på samma sätt som forskningsfrågan är central och styrande för val av metod. Här är det viktigt att understryka vikten av att skilja på vilka lärandemål som kan examineras praktiskt och vilka förmågor och kunskaper som ska vara lärandemål.

Lärandemålens utformning är sedan införandet av Bolognaprocessen uppdelade i tre kategorier efter Aristoteles kunskapssyn: kunskap och förståelse; färdighet och förmåga; och värderingsförmåga och förhållningssätt, dessa sammantaget blir personens kompetens inom ämnet. Lärandemål som faller under färdighet och förmåga är de som oftast berör praktik och som med fördel kan examineras med en form av praktisk examination i en utformning som passar det specifika ämnet. I det specifika fallet officersprogrammet, så framgår det tydligt i examensordningen att det finns praktiska färdigheter och som därmed bör examineras praktiskt. Även om vi menar att all praktik, d v s praktiska färdigheter och förmågor, kan och bör examineras genom praktisk examination innebär detta inte att vi menar att praktisk examination är begränsad till detta. Tvärtom så ser vi inte praktiskt examination som begränsat till att examinera vare sig praktiska färdigheter eller färdigheter och förmåga mer generellt utan att det finns potential att examinera även de övriga två lärandemålskategorierna med hjälp av praktisk examination.

Sammanfattningsvis, när det gäller praktiska färdigheter och förmåga får praktisk examination anses vara en nödvändighet medan i andra fall ses som en möjlighet. Det centrala blir därmed att om och i vilken utsträckning man ska använda sig av praktisk examination inte ska vara beslut fattade på grund av rutin; tidsbesparing eller en förutfattad mening om lämpliga examinationsformer. Förbehållet begränsning inom ekonomi och personal så ska beslut om examinationsform vara ett pedagogiskt beslut utifrån kursens lärandemål.

Emma Björnehed är fil dr och biträdande lektor i krigsvetenskap. Michael Weissman är docent och lektor i krigsvetenskap. Båda tjänstgör vid Försvarshögskolan.

Noter

1. Brehmer, Berndt: ”Akademiseringen av officersutbildningen: vad den handlar om och vad den är bra för”, *KKrVAHT,* 2. häftet 2011, s 97.
2. ”En karriär som ledare: du kan vara officer utan att veta om det”, Försvarsmakten, *https://jobb.forsvarsmakten.se/sv/jobba-i-forsvarsmakten/tre-inriktningar/officer/*, (2018-06-05).
3. *Lokal examensordning för Försvarshögskolan*, 2018-03-15, Försvarshögskolan, Bilaga 1 till Ö 170/2018, *https://www.fhs.se/download/18.58077bb51623b429d1dfe1f/1521632309363/Lokal%20examensordning%20180315.pdf,* (2019-01-23), s 10. Se även förordningen för Försvarshögskolan, SFS 2007:1164. Fulltext: *http://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2007:1164,* (2019-01-23).
4. ”Types of exams”, University of Plymouth, *https://www.plymouth.ac.uk/uploads/production/document/path/2/2522/Types_of_exams___1_.docx,* (2019-01-23). Författarnas översättning. Citat i original: “aim to examine students’ ability to perform specific tasks in which to apply their knowledge of the subject to solving specific practical problems or performing specific tasks.”
5. *Rättssäker examination* (Tredje upplagan), Universitetskanslerämbetet, Stockholm 2017, s 21.
6. Ibid, s 21.
7. Ibid, s 21-22.
8. Ibid, s 23.
9. Dessa var i fallande ordning 1) salsskrivning, 2) obligatorisk närvaro, 3) PM, paper och dylikt, 4) laborationer, 5) tvärgruppsredovisningar, 6) problemlösande examinationer, 7) hemtentamen, 8) uppsatser, 9) praktik, 10) grupptentamen, skriftlig, 11) enskild tentamen, muntlig, 12) flera tentamina vid olika tidpunkter, 13) egen- och kamratutvärdering, 14) grupptentamen, muntlig.
   Examinationen vid universitet och högskolor – ur studentens synvinkel, Högskoleverkets skriftserie, 1997, s 10, refererad i op cit, *Rättssäker examination,* se not 5, s 21.
10. Op cit, *Rättssäker examination,* se not 5, s 21.
11. Biggs, John B och So-Kum Tang, Catherine: *Teaching for quality learning at university: what the student does* (4e reviderade upplagan), Open University Press, Maidenhead 2011; Elmgren, Maja och Henriksson, Ann-Sofie: *Universitetspedagogik*, (3:e uppdaterade och omarbetade upplagan), Studentlitteratur, Lund 2016.
12. Wächter, Bernd: “The Bologna Process: developments and prospects”, *European Journal of Education*, vol 39, nr 3, 2004, s 265-273.
13. “The Program on Negotiation (PON) is a consortium program of Harvard University, Massachusetts Institute of Technology, and Tufts University and serves as an interdisciplinary research center dedicated to developing the theory and practice of negotiation and dispute resolution in a range of public and private settings.” Se *https://www.pon.harvard.edu/*, (2019-01-23).
14. Harvard säljer även kurspaket för case-baserad undervisning, se *https://hbsp.harvard.edu/cases/*, (2019-01-23).
15. “Financial Aid: Annual Cost of Attendance”, Harvard Business School, *https://www.hbs.edu/mba/financial-aid/tuition-assistance/Pages/cost-of-attendance.aspx*, (2019-01-23).
16. “Executive Education”, Harvard Law School, Program on Negotiation, *https://www.pon.harvard.edu/executive-education/*, (2019-01-23).
17. *Uppföljning av ersättningsbeloppen för högre utbildning*, Universitetskanslerämbetet, rapport 2017:6, Stockholm, 2017, s 48.
18. ”Lokal examensordning för Försvarshögskolan”, Försvarshögskolan, 2018-03-15, s 7.
19. Ibid, s 10. Under färdighet och Förmåga listas följande:
    ”– visa förmåga att med en helhetssyn planera, leda och med adekvata metoder genomföra uppgifter inom givna ramar,
    – visa förmåga att utbilda, informera och stödja olika grupper,
    – visa förmåga att tillämpa sitt kunnande för att hantera olika situationer, företeelser och frågeställningar utifrån uppgiftens, individens och gruppens behov,
    – visa förmåga att kritiskt och systematiskt granska, bedöma och använda relevant information,
    – visa förmåga till lagarbete och samverkan med grupper med olika sammansättningar, och
    – visa förmåga att i såväl nationella som inter-

nationella sammanhang muntligt och skriftligt redogöra för och diskutera information, problem och lösningar med olika grupper."

20. Op cit, *Rättssäker examination*, se not 5, s 13. Se även *20 åtgärder för att stärka studenternas rättssäkerhet*, Högskoleverkets redovisning av ett regeringsuppdrag, Högskoleverket, Stockholm, 2001.
21. Op cit, *Rättssäker examination*, se not 5. Universitetskanslerämbetet klargör att högskoleförordningen inte kräver att betygskriterier ska anges i kursplanerna. Det är därför upp till varje högskola och universitet om betygskriterierna ska vara bindande (i kursplanen) eller inte (kursbeskrivningen).
22. Ibid, s 27.
23. Just omprövningsdimension skulle kunna ses som ett relativt sett mindre problem här än utomlands. Detta då våra studenter har en omfattande möjlighet att göra omtenta och även en möjlighet att under vissa förutsättningar begära byte av examinator. Utomlands så är i stället risken att studenten erhåller ett för lågt betyg, som t ex "near pass" som förstör dennas transcript och grade point average.
24. Ibid, s 78-79.
25. Ibid, s 79.
26. Op cit, Elmgren, Maja och Henriksson, Ann-Sofie, se not 11.
27. Ibid, s 258-259.
28. Ibid, s 259.
29. Ibid, s 259.
30. Ibid, s 259.
31. Ibid, s 259.
32. Ibid, s 260-261.
33. Om fältövning se Baudin, Arne: "Fältövning – steget mellan tanke och handling" och om stabstjänstövning se Sulocki, Charles: "Genomförande av Stabstjänstövning" båda i Baudin, Arne; Elg, Johan; Högström, Ulf; Kallak, Jaak; Sulocki, Charles och Peter Thunholm (red): *Handbok i taktikutbildning, mark: inklusive generella anvisningar för planering och genomförande av krigsspel, fältövningar och stabstjänstövningar*, 1a upplagan, Försvarshögskolan, Stockholm 2012; applex se Högström, Ulf: "Lära om taktik: några tankar om utbildning och undervisning i taktik", *KKrVAHT,* 1. häftet, 2011.
34. Jämför op cit, *Rättssäker examination*, se not 5, s 21.